

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ВПЛИВИ ЧЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ XIV–XV в. В УКРАЇНСЬКІМ ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ЯК ПРОБЛЕМА ДОСЛІДУ

Кілька заміток і дезідерат¹

Просторий шмат часу, що лежить між нашими останніми пам'ятками XIII в. (волинськими записками 1280-х років) і першим відродженням — писаннями 1580-х років, отже повні три століття, все ще представляються як велика порожнява, часи безвладності, застою творчості і мислі. Великі соціальні, політичні [і] культурні зміни, що переходили в життя наших земель і різних верств її людності, начебто не годні були викресати з українського громадянства ніякого — ні художнього, ні інтелектуального — відгомону. Всяка духовна робота завмерла, аж поки розбудили її безпосередні впливи польської реформації середини XVI в. — 1550-х, 1560-х, 1670-х років. Перед тим одна велика інерція і порожнява!

Так се воно часом і формулюється. Визначний російський учений ак[адемік] Істрін в своїм останнім курсі історії старої літератури (1922) висловився так*: “XIII і XIV в. (читай XIV і XV) в історії літератури Західної і Полудневої Руси були найбільш темними й непродуктивними. Від цього періоду не маємо ні одної літературної пам'ятки, і, очевидно, треба собі усвідомити той факт, що стара літературна традиція в сих краях зовсім зникла. Існували тільки необхідні богослужбові книги... Очевидно, не було окремої верстви книжних людей, котрі могли б відчувати на собі впливи (середньоболгарської книжності), і через те не було літературного життя”. І далі: “В областях полудневих, що ввійшли у склад Литовсько-Руської, а потім Польсько-Литовсько-Руської держави, і в сім періоді (XV і XVI в.) не було відродження старої літератури київської доби. Навпаки, вона все більше нищилася і підтримувалася тільки надсиланням або випадковим приходом необхідних богослужбових книг з Московської держави”, — і як на одинокий виїмок автор вказує на появу нових редакцій Печерського Патерика².

Розуміється, се погляд занадто песимістичний. Застоя в літературній творчості була, але книжна верства існувала і не зіставалась зовсім глухою на сучасні культурні і літературні течії. Інтелектуальна робота не переривалась, і наше відродження 1580–1600-х рр. не було продуктом самої тільки польської реформації XVI в., а приготувлялося довгим і складним засвоєнням різних відгомонів наростаючої опозиції середньовічному християнству, церкві і соціальному ладові в різних осередках Європи. Досі тільки мало зверталось на се увагу. Але кожного разу, як пробовано підійти з певними конкретними запитаннями навіть до того убогого книжного запасу,

¹ Витяг з V т. “Історії укр[аїнської] літератури”, над якою автор працює.

² Очерк истории древнерусской литературы, 1922, с. 40 і 42.

який нам оццали несприятливі умови місцевого культурного життя пізніших століть, то й знаходилися різні ясні й недвозначні докази того, що наше громадянство — і неписьменне, і книжне — відзивалось, кожне по-своєму, на ті культурні чи літературні течії, що йшли до нас чи з Заходу, чи з Полудня, чи з Сходу. Життя інтелектуальне не завмирало, і якісь творчі рефлексії, очевидно, видавало, — як се й само собою треба припустити. Не доходило, мабуть, ніколи до великих творчих креацій — так, як не дали їх і пізніші віки, але видко — була все-таки деяка творчість. Коли помічаємо її безперечно в уснім народнім репертуарі¹, неможливо припустити, аби не було її абсолютно зовсім, хоч би в якихось скромних розмірах, в роботі книжників! Отсе дає надію, навіть певність, що коли до різних досі недосліджених ділянок нашої старої книжності, де повинні були відбитись якісь яскравіші інтелектуальні світові течії, дослідники підійдуть з більшою увагою, слідячи за тими елементами такої течії, що повинна була знайти суголосні елементи у нас, і за сими суголосними проявами в нашій книжності, — вони, кінець кінцем, викриють їх навіть у тім убогiм книжнім запасі, що про нього я тільки що згадав!

От з таким переконанням хочу я звернути увагу на проблему впливу чеського національного руху XIV–XV віків на наше життя і творчість. Річ відома, що протягом довгого часу, двох століть або й більше, чеська культура і політичне життя дуже сильно впливали на землі польські і не раз захоплювали польське життя в свою орбіту. З того часу як західні українські землі знову-таки були захоплені польським життям і підпали його впливам, уже через се саме, посереднє, вони мусили ставати об'єктом впливів чеських. Спеціальні ж суголосні елементи чеського і українського життя давали для сих впливів ґрунт особливо підхожий. Тому апріорно вже давно висловлялись, напр., гадки, що на Україні і на Білорусі мусив сильно відбиватися гуситський рух. Ак[адемік] Карський в своїй історії білоруського письменства (1922)* надає велике значіння впливам гуситства на культурне життя Білорусі і України: “Наука гуситів швидко поширилася в Західній Русі і приготувала ґрунт для спорідненої з ним науки протестантської; під впливом гуситів, мабуть, збільшився оборот чеських книг на Литовській Русі і знайомість з чеською мовою — про котру деяка уява на Західній Русі була і перед тим; приклад чехів, що мали книги на народній мові, книги Св. Письма й інші, природно спонукувало прихильників освіти в Західній Русі також братися до перекладів на народну мову.” На жаль, шан[овний] дослідник обмежився тільки сими загальними увагами — відкликуючися до старших російських дослідників протестантського руху, що знов спиралися на таких же загальних міркуваннях старих польських істориків протестантського руху².

¹ Власне сю сторону народної творчості — на легендарні теми я старавсь дещо освітити в томі IV (тільки що випущенім) моєї «Історії української літератури».

² *Ив. Соколов*. Отношение протестантизма к России в XVI–XVII в.*, 1880, с. 247 — він посилається на Крasiнського і Лукашевича*.

У наших же істориків літератури се питання не освітлювалося ближче, і М.Возняк в своїй останній праці*, старанно підсумовуючи все зроблене попередніми дослідниками, обмежився такою короткою заміткою про “чеські впливи” на Україні, навіяною, очевидно, міркуваннями і спостереженнями пок[ійного] Владимірова в його студії про Скорину*: “Переклад Естирі й поправки в П’ятикнижжі Мойсея з 1514 р., зроблені за жидівським текстом Біблії, з одного боку ведуть до перекладів сектантів з-поміж жидаватілих, з другого — до друків Франца Скорини. Він розпочав свою видавничу діяльність в Празі, де від 1397 р. при університеті була литовська колегія, яку заснувала королева Ядвіга. Чеська мова і література були від XIV в. дуже поширені в Польщі й тих українських і білоруських землях, котрі підбила Польща й Литва. Що більше, знання чеської мови було тоді в Польщі ознакою освіченої людини, а перше видання польської Біблії з 1561 р. довершене на основі перекладу початку XVI в. з чеської Біблії. Окрім Св. Письма перекладено з чеської мови на польську легенди, повісті, ліснічі книжки й інші. Оборот чеських книжок в Польщі й послідовно в західних українських і білоруських землях зріс під впливом гуситів, що, з одного боку, викликали тут своїх наслідувачів, з другого — приготувляли ґрунт для протестантизму” ([т.] II, с. 5—6).

В понижчій замітці я хотів би децю поглибити наші уявлення про важну сторону нашого культурного життя: вказати ряд фактів, які можуть послужити вихідними точками для дослідів на сім полі, що приведуть нас до більш конкретних і ясних відомостей про впливи чеського відродження на наше життя і письменство.

В своїй “Історії української літератури” ([т.] II, с. 47)* я звернув увагу на дуже помітну чесько-моравську течію в нашій старім письменстві, досліджену головню в останніх десятиліттях ак[адеміком] Соболевським. На підставі фактів фонетичних і лексичних він вилучив доволі значну групу пам’яток такого походження: житіє святих, переклади західних отців, молитви, служебники тощо. Децю з того могло належати до кирило-мефодіївської доби — перейти з їх учениками до Болгарії і звідти вже, з іншим болгарським скарбом перенестися до нас в X—XI в.; але децю належить часам пізнішим, X—XI в., і, очевидно, йшло до нас безпосередньо з чесько-моравських земель в XI—XII віках і навіть пізніше. Ак[адемік] Соболевський одмітив, наприклад, переклад бесід на Євангеліє папи Григорія Вел[икого], відомий в пергаментній копії, списаний десь в Зах[ідній] Україні в XIII в.; збірник молитов ріжним католицьким святим (між іншим таким, що посвяtilися не раніш кінця XI в.), звісний в копії другої половини XIII в., теж зроблений в Західній Україні; переклад католицької “мші Матки Божій”* з цікавою мішаниною термінології православної і католицької, по гадці ак[адеміка] Соболевського, зроблений з чеської мови до XIV віку, і под. Тут ми маємо виразні прецеденти пізніших фактів XV—XVI в., що безпосередньо попереджують наше відродження XVI в.

З другого боку, ще в своїй “Історії України” ([т.] VI, с. 367) я вказав на чеські елементи в канцелярiйній мові Галичини — в українських грамотах XIV–XV в. З того часу ці грамоти не дочекались докладнішого обстеження, збірку їх текстів випустив проф. В.Розов перед самою революцією*, але студій своїх над їх мовою не встиг опублікувати*. Було б у високій мірі інтересно прослідити, чи наші грамоти ідуть тут за взірцем чеського діловодства XIV в., чи певна чеська закраска їх — се наслідок вживання чеських виразів в самій розмові сих бюрократичних польсько-українських кругів, що відбивається в формулах, незалежних від чеських взірців. В кождім разі факт певної чеської течії в галицькiм діловодстві кінця XIV і поч[атку] XV в. безсумнівний.

Сей час — кінець XIV і початок XV в. були моментом сильного поширення чеської культури в польських адміністративних і церковних кругах.

Як відомо, Празький університет при самій фундації своїй, 1348 р., призначався, між іншим, для поляків — “польська нація” була одною з чотирьох націй, для котрих він фундувався (поруч чеської, саксонської і баварської), і до остаточного сформування (на його взірець) університету Краківського Прага була головним джерелом вищої науки для земель Польщі-Литви. Фундована кор[олевою] Ядвігою колегія, щоправда, свого призначення, скільки знаємо, фактично не сповняла, але студентів з земель литовських і польських в Празі було подостатком, і дещо з того, безсумнівню, припадало в уділ і українській та білоруській стихії. Було б дуже інтересно перевести в сім напрямі ближчі досліди в празьких матрикулах — досі сього не зроблено!

З другого боку, з кінцем XIV в. велика сила чехів розходитьсь по всяких церковних і світських позиціях Польщі. Краківський університет в початках організується чеськими силами і вихованими в Празі поляками; чеські проповідники і сповідники грають визначну ролю при краківськiм дворі; чеська проповідь в моді; за прикладом чеської мови польська починає теж прилаштовуватися до релігійного вжитку — до перекладів молитов і релігійних пісень, і се не повинно було ніяк переходити без відгомону в наших кругах.

Спеціально щодо релігійних пісень — я мушу пригадати ці покаянницькі хвилі, що через Чехію, Польщу й Угорщину ударили також о наші західноукраїнські береги. Про першу хвилю, 1260–1261 рр., заховалися звістки в літописі Краківської капітули; тут оповідається (під р. 1260), що покаянницькі ватаги побували тоді в Кракові, відправили в нім свої покутні обряди, обійшли сусідні церкви (в тексті пропущено місце для їх назв, але їх не вписано), і, очевидно, — якийсь час явно справляли свої церемонії, поки їх не заборонено. Длугош, повторюючи се оповідання, додає деякі подробиці — можливо, полишені пізнішими обходами XIV віку, але самі по собі вповні правдоподібні, — що ці покаянницькі дружини співали пісні, кожда на своїй мові, “нескладні і грубі”, — “бо була се юрба, зложена з ріжних

племен і язиків”. Про пізніші походи, 1349 р., оповідає хроніка шлезька (списана при кінці XIV в.): покаянницькі дружини сим разом прийшли, мовляв, з Угорщини, себто з Словаччини, ходили великим množеством, з краю до краю, поки їх не заборонено. Переказуючи се оповідання, Длугош знов додає від себе про пісні, співані сими дружинами “на їх мові, якісь нескладні і сумні”, так, якби знав їх.

Польські дослідники не сумніваються, що сі покаянницькі пісні творили найстаршу верству польських побожних пісень, хоча ближче не пробувано вислідити їх останків¹. Я в своїм огляді побожних українських пісень і колядок ([т.] IV, с. 579)* висловив також се переконання, що Західна Україна не могла лишитися не захопленою покаянницькою літературою — гімнів і апокрифів, що ширилися бичівниками на народних мовах і, без сумніву, глибоко вражали людність. Коли, з одного боку, їх спадщиною належить уважати такі апокрифи, як “Лист Небесний”, “Сон Богородиці”, “Слово про 12 п’ятниць”, то, з другого боку, вражають подібності покаянницьких мотивів до деяких наших пісень — напр., теми “Пречиста шукає Сина”, “Марія при хресті” і под. При тих та інших подібностях, які помічаються між нашими піснями на релігійні теми і моравськими та словацькими², здається мені дуже правдоподібним, що покаянницькі пісні з Морав[ії] і Словаччини напливали до нас і полишили глибокі сліди в нашій легендарній творчості. Напр[иклад], т. зв. царинні обходи, свого часу опубліковані з Сяніччини Головацьким ([т.] II, с. 243)*, дуже сильно нагадують заховані для нас описи бичівницьких обходів XIV в. Річ відома, що покаянництво під церковними заборонами не зникло, тільки сховалося в потайні організації, і потім яскраво проявило себе в гуситському руху. Порівнюючи нашу покаянницьку літературу (зв’язану з культом п’ятниці)³, з одного боку, практики наших братських організацій з покаянницькими братствами, що творилися в Італії XIII—XIV в. під впливами бичівницького руху, я набираю переконання, що покаянницька течія, прорвавшись на яв в походах

¹ Bobowski. *Polskie pieśni katolickie**, с. 6.

² В рефераті, читанім торік* на засіданні Етнографічної комісії У[країнської] академії наук і ще не опублікованім, наш спеціаліст в народній музиці К.В.Квітка, подавши численні зближення між чехо-словацькими та українськими мелодіями, зробив висновок, що в українській народній музиці старинний чехо-словацький вплив позначається на ритміці дуже сильно і в значній мірі повинен бути визнаний за безпосередній; крім того, в тих випадках, коли маємо діло з безсумнівним польським впливом на український пісенний твір, часто можна знайти подібне ритмічне збудування у чехів, і згідно з напрямом загальної культурно-історичної течії пріоритет треба признати чехам (цей пріоритет референт, очевидно, розумів тільки в границях слов’янського світу, бо до чеських схем находив ритмічні перовзори в середньовічній пісенній творчості західноєвропейських народів, особливо французів). Зокрема було підкреслено ним разючу ритмічну однаковість деяких українських колядок релігійного змісту, зложених у давній освіченій верстві, з релігійними піснями, що досі збереглися в Моравії; вишуканість і оригінальність їх ритмічних форм, на думку референта, виключає припущення незалежного постання тих форм у обох народів. — Се коротке резюме було передане мені щ[ановним] автором, котрому й складаю щиро подяку.

³ Див. в IV т. моєї «Історії укр[аїнської] літератури» с. 575 д[о]д[атки].

1261 i 1349 рр., впливала потайно i непомiтно на наше життя довго, в XIII–XIV в., i власне, мабуть, найбільше через Чехо-Словаччину. Може, коли б ми щось більше знали про народне християнство польське, то там теж знайшлися б деякі паралельні явища, але що того ми не знаємо, то й мусимо триматись більш відомих i конкретних явищ чеських.

Так, отже, можемо констатувати, що для гуситських впливів чи відгомiнв шляхи були приготовлені у нас в різних напрямках протягом XIII i XIV в. Коли в XV в. вибухла боротьба між чеською національною партією, з Гусом на чолі, i німецько-католицькою, з чеським єпископатом в головах, вона відразу голосно відбилася на Сході; вихованці чеського університету, чехи i не чехи, i їх вихованці в Польщі, Литві i в Руських землях відразу мусили бути в курсі сеї контраверсії — її національних i церковних мотивів; представники одної i другої партії, як попадали на Україну, Білорусь чи Польщу чи були тут уже раніш, коли вибух сеї великий конфлікт, не залишали, очевидно, освідомляти місцеву публіку, кождий зі свого становища, про значіння подій, що розгравалися в Празі, Констанці, Базелі i т. д. Знаємо жалі німецьких i польських клерикалів, що німці, які пробувають в Польщі та Литві, відзиваються про констанцькі засуди як несправедливі (Cod[ex] Vitoldi, с. 38*), знаємо такі ж відзиви місцевих людей (процес священика Якуба перед гнєзненським трибуналом 1415 р., за те, що у відповідь на прозивання Гуса сином диявола назвав сином диявола папу i висловив бажання, щоб його, Якуба, душа пішла туди ж, куди пішла душа Гуса) (Acta Cap., Gn. II, с. 15*). Не маємо досі, на жаль, подібного матеріалу з наших українських земель, але деякі подробиці процесу Єроніма Празького, давно завважені дослідниками, кидають дуже яскраве світло, як представники чеського руху підчеркували своє прихильне становище до східної церкви i як се цiнилося в православних кругах: обвинувачі Єроніма підносять, що виступи його в обороні руської віри перед Витовтом i католицькими єпископами i честь, віддавана ним руським святощам, наробили сильного розголосу в Польщі i Чехії i викликали велику вдячність православних, що складали Єронімові великі дари за таку підтримку, — i Єронім не заперечував сього¹.

Сим пояснюється та прихильність, яку знайшла експедиція Жигимонта Корибутовича в поміч гуситам против цiсаря i папи якраз серед галицької шляхти. Ягайло у звiснiм своїм обiжнику до львівської шляхти i всього Руського воєводства, виданiм весною 1423 р. в Тереховлі, i в дещо пізнішiм обiжнику до єпископів, виданiм в Галичі, гiрко жалувався, що ся шляхта на поклик Жигимонта, коли треба було помагати гуситам, йшла радо, навіть не маючи ніякої надії на плату; а як король оголосив похід против гуситів, то ніхто не пішов, не злакомившись ні на королівську плату, ні на папське розгрішення².

¹ Новіша статейка Пальмова: Исторический образ Иеронима Пражского, 1916 (в тристолітню річницю смерті)*.

² Palacký. Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges, [т.] I, с. 273; Codex epistolaris saeculi, XV, т. I, с. 56*.

Збігнев Олесницький, проводир правовірної, протигуситської партії, очевидно, дає вираз думкам не тільки своєї групи, але висловлює загальний сучасний погляд, що справа “руських схизматиків” дуже тісно чіпляється за справу чеських єретиків, з огляду на багато спільних пунктів в їх релігії та аналогічне становище духовенства (“убожество кліру”) супроти привілейованої католицької єрархії. Він підчеркує навіть одність їх мови, і в сім, очевидно, має на гадку не філологічну близькість чеської мови до української, а те, що гусити, як і “руські схизматики”, вживають не латини, а слов’янської мови в письменстві і богослуженні. В католицьких кругах сильно був поширений погляд, що налагодження гуситської схизми відкрило б шлях і до порозуміння з православними — в такому напрямі висловляв якісь такі, неприємні для католиків, а приємні, очевидно, для православних підданців Витовта, гадки на славнім з’їзді в Луцьку в 1429 р. імператор Сигізмунд, і можна думати, що такі погляди існували і серед чехів і серед русинів: що боротьба іде про справу спільну. Тим пояснюються живі симпатії для гуситської справи серед православних князів України і Білорусі, підчеркувані в тім же листі Олесницьким, і можливо, що королева польська Софія, чи Сонька, як її називали, — трактована за провідницю чехофільської партії, в сій чехофільській політиці поводитись не тільки династичними міркуваннями, як звичайно приймають (бажаннями здобути чеську корону для котрогось із своїх синів), але й загальними симпатіями тих православних княжих кругів, з котрих вона походила (кн[яжна] Гольшанська з дому).

З іменем її зв’язана найстарша польська Біблія (т. зв. Шарошпотацький кодекс 1455 р.)^{*} — підправлений на польське чеський переклад Старого Завіту. Ак[адемік] Соболевський свого часу висловив здогад, що ся руська княжна, постаравши про польський переклад з чеської Біблії, “мабуть постаралась також про переклад сеї Біблії на свою рідну західноруську мову” — з огляду на велику рідкість біблійних текстів в західній Русі, і нагадав про звисний текст (опублікований ще Костомаровим) “Пісні пісень”^{*}, ясно перекладений з чеського — що він може походити якраз з часів Шарошпотацького кодексу¹.

Мені теж здається дуже правдоподібним, що перше ніж звернутись до далеко тяжчого діла — рецензії слов’янської Біблії на підставі текстів єврейських (а ми маємо щонайменше дві таких рецензії, з другої пол. XV в. правдоподібно) — наші прихильники книжності мусили зробити переклад коли не повної Біблії, то певних частин її з чеського.

Крім згаданого тексту “Пісні пісень” є ще кілька біблійних текстів, явно перекладених з чеського. На них лежить підозріння, чи не походять вони з перекладів Скорини — тої часті Біблії, котрої не маємо в друкованій формі. Ближчі порівняння з чеськими перекладами сих текстів, і взагалі пиль-

¹ Материалы и исследования в области слав[янской] филологии, с. 197–198*.

ніші пошукування в рукописнiм матерiалi в сiм напрямi, мабуть, дали б багатi вказiвки про такi переклади з чеської Бiблiї на українсько-бiлоруську мову XV в. Праця Скорини була, певно, тiльки одною з пiзнiших праць, що велися в сiм напрямi: перекладiв з народної чеської мови на “посполиту” українську та бiлоруську.

Сам сей зворот до “посполитої мови”, який iлюструється вже тепер великою скiлькiстю текстiв, що походять з XV в. або переписанi з оригiналiв сього столiття, без сумнiву, творився пiд дуже сильним впливом чеського письменства на народнiй мовi. При тiм живiм заiнтересуваннi гуситським рухом, яке виявляють українськi та бiлоруськi круги, цiловiковi чеськi заходи коло утворення приступної народовi релiгiйно-моральної лiтератури на мiсце неприступної латинської не могли вiдiзватися у нас, а з другого боку — без чеських взiрцiв не можна собi витолкувати такого раптового аналогiчного руху у нас. Паралельно мiркуванням поляка Остророга на тему заміни латинської мови народною польською в дiловодствi, у проповiдi i под. (навiяними також, без сумнiву, чеським рухом) мусимо припустити подiбнi ж мiркування в українських освiчених кругах. Самим тiльки незнанням церковнослов'янської мови серед перекладачiв — або тої публiки, для котрої сi переклади призначались, не можна витолкувати такий сильнiй зворот до “посполитої мови” в другiй пол. XV вiку. Видно в тiм тенденцiю — а тенденцiю не можна пояснити iнакше як впливом чеського руху. Правда, такi тенденцiї проявились вже в покаянницькiм руху XIII–XIV в.; але для столiття, що випередило впливи нiмецької реформацiї (про сi впливи може бути мова тiльки пiсля 1540-х рокiв), головне значiння мусимо признати за впливом чеського руху — особливо там, де мова йде про вищi верстви України i Бiлорусi.

Тим самим стає дуже правдоподiбним iснування в XV вiдi значної скiлькостi рiзних перекладiв на українське з чеського, крiм самої Бiблiї. Кiлька таких текстiв справдi можна вказати — таке житiє Олексiя, чоловіка божого, звiсне в двох рукописах кiнця XV в. або пол. XVI [в.], iз значною скiлькiстю чехiзмiв. “Книга о Таудале рыцаре” i “Сказание о Савилле-пророчице” в звiснiм збiрнику бiбл[iофiлiв] Красiньских (безсумнiвно списаних з оригiналу XV вiку) — також явно перекладенi з чеського. Пильнiшi шукання в сiм напрямi, напевно, вкажуть ще чимало таких перекладiв з чеського, котрих протографи мусять сягати до XV вiку.

В деяких органiзацiйних формах українського життя, зокрема релiгiйного¹, також, без сумнiву, треба добачати впливи великого чеського національного руху. Напр[иклад], постулат вибирання духовних кандидатiв збором духовних i свiтських осiб православної конфесiї, що виступає якраз

¹ В воєннiй практицi українськiй улюблену козацькою тактикою оборону “табором”, возами дослiдники наші виводили вiд гуситських прикладiв, й саме їм'я вважали вiдгомомом гуситського “Табору” (Антоновича “Монографiя”, т. I, с. 263*). Я занадто мало ознайомлений з воєнною справою, щоб говорити про се.

в XV в. Свого часу була зроблена проба (головно в працях пок[ійного] Ореста Левицького) вивести його із староруської практики, але ся практика не дає ніяких підстав для сього, як я се вказував уже в “Історії України” ([т.] V, с. 461). В XIV в. з упадком свійської державності ерархічними кругами висунено принцип вибору єпископів єпископським же собором, але він не утримався. Тоді, супроти претензій польсько-литовського уряду на право роздавання духовних хлібів, що грозили повною руїною православної церкви, стало заявляти своє право на обсаджування церковних посад православне громадянство — його верхи. В найбільш виразній формі їх виступ маємо в прошенні “руських князів” до патріарха за митр[ополита] Йони в 1490 р., не так ясні, але аналогічні факти маємо перед тим в поставленні Цамбляка собором єпископів “і всіх князів литовських і руських” і в петиції “єпископів, княжат, панів і всіх благочестивих мужів” до папи за митр[ополита] Мисаїла. Подібних фактів мусило бути на протягу XV віку далеко більше: вони наростали під натиском тяжких умов місцевого церковного життя — і впливами західних проявів релігійного руху. Клич громадської самопомочі в справах віри пролунав в покаянницьких рухах XIII—XIV віку (тому й накликав на них репресії ерархії!). Гуситський рух здійснив сей принцип у формах ще більш конкретних і сенсаційних. Протягом півстоліття чеська церква правилася фактично самим громадянством, і сей приклад не міг не впливати на усвідомлення сеї ідеї у нас. Та ж сама православна аристократія, що протягала руку помочі гуситам і їх боротьбі за визволення, стала речником громадської опіки над церквою у нас.

Але гуситська епоха була критичною для українсько-білоруської княжої верстви, що проявила сі тенденції. В спілці із своїми союзниками, чеськими гуситами, вона понесла страшний погром від католицького війська над рікою Святою (1435) і від того моменту перестала бути рішаючим політичним фактором. На її місце в обороні національних інтересів, і в першій мірі — національної церкви, починає виступати інша соціальна верства: українське міщанство, котрому приносить нові економічні засоби, а з ними і збільшене самопочуття, тодішній зріст міст, розвій західноукраїнського експорту (на місце загальмованого турками чорноморського) і грошевого господарства взагалі. Міщани починають організуватись і простирати свій протекторат над церковними справами. Певні легалізовані форми організації дав йому цеховий устрій, принесений новою міською конституцією (німецького права), ідеологічний зміст — знов-таки західні релігійні рухи — покаянництво й гуситство, тісно споріднені між собою (останки покаянництва, катарства, вальденства широким потоком влилися в гуситський рух, се признано багатьма дослідниками, а сі течії, в подібних варіантах, були звисні і в наших сторонах і творили суголосний ґрунт для пересадження й ідеологічних висновків гуситства і його організаційних форм).

В старих згаданих вище італійських статутах братств милосердя знаходимо ті ж обов’язки чесного, християнського поведення для членів, нагляд

над моральнiстю i релiгiйнiстю членiв, обов'язковi жертви до братськoї скарбони (або одноразову запись якоїсь частини маєтку для братства), перiодичнi сходини в братськiм доми, опiкування хорими i безпомiчними членами i, особливо, увага для братських похоронiв i поминальних вiдправ, — що так яскраво виступають в наших братських органiзацiях XVI в. Правдоподiбно, тут таки й були певнi iдеологiчнi зв'язки, принесенi вiдгомонами покаянницького руху; а взiр широкої iнiцiативи, нацiональної акцiї, провiдної нацiональної ролi мiщанства хто мiг дати українським i бiлоруським братствам (що розвивали свою органiзацiю в другiй половинi XV в.) краще, нiж тодiшнi чеськi мiста з Прагою на чолi? Та акцiя, котру з кiнцем XV в. i в початках XVI в. починають у нас Львiв i Перемишль, а продовжує потiм, протягом XVI в., головнo Львiвське братство в боротьбi за нацiональне рiвноуправнення, за автономiю церкви, за iнтереси руськoї культури, — се виглядає як далеке i припiзнене повторення празькoї акцiї. Засоби були не рiвнi, i наша львiвська Русь ани мрiяти не могла опанувати своє мiсто так, як опанували чехи свою столицю пiд час нацiонального руху. Нашi “божi бойовники”¹ — козаки не змобiлізувались так скоро i з-над берегiв Днiпра не могли пiдтримати львiвського мiщанства. Проте певна аналогiя львiвського руху з празьким була, i були, мабуть, певнi iдеологiчнi зв'язки; хоч остаточно полiтична акцiя нашого мiщанства розгойдалася на хвилях польськoї реформацiї середини XVI в., але початки її значно випередили реформацiйнi рухи, й iдеологiчний вплив чеських взiрцiв на початковi стадiї нашого мiщанського руху для мене не пiдлягає сумнiву.

Отакий круг спостережень i мiркувань виникає у мене на тему впливiв чеського нацiонального руху XIV–XV в. на українське життя i письменство i пiддає менi певнiсть, що пильнiшi дослiди, поведенi у сiм напрямi, виявлять багато фактiв, доказiв i iлюстрацiй такої залежностi. Тi рiзнороднi зв'язки, якi останнiми часами витворилися мiж захiдноукраїнським i чеським життям, дають особливо сприятливи умови для дослiдiв у сiй сферi. Се й спонукало мене подати на сторiнках львiвських “Записок” отсi замiтки як дезидерати таких дослiдiв — що могли б значно [с]причинитися до прояснення сеї, все ще мало розслiдженoї i темної доби нашого культурного життя.

¹ Так називали себе гуситськi вояки.

Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм життi і творчостi як проблема дослiду. Кiлька заміток і дезидерат

Перша публікація: Записки Наукового товариства імени Шевченка. — Т. СХLI—СХLIII. Праці Філологічної секції. — Львів, 1925. — С. 1–13 (окрема пагінація). Підпис у кінці статті: *Мих. Грушевський*. Без зазначення дати.

Подається за першодруком.

Цю статтю М.Грушевський підготував під час роботи над 5-м томом багатотомної “Історії української літератури” (Див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. V: Культурні і літературні течії на Україні в XV–XVI вв. і перше відродження (1580–1610 рр.). — Кн. 1. — К.: Держвидав України, 1926. — 204 с.). В “Історії...” (с. 64) він зазначив, що витяг із розділу “Відгомони чеського релігійно-національного руху” (цей розділ займає с. 61–83) подав як статтю у 141-му томі “Записок НТШ”. Насправді положення статті у значно доповненому вигляді (у тому числі більш розлогі цитати мовою оригіналу) були викладені у майже всіх розділах цієї книги, зокрема на сторінках 182–183, 75–76, 124, 129–130, 112, 44–45, 64–65, 81, 135, 110, 119–120, 107, 209–215 (перераховано відповідно до логіки статті, дослівно текст статті та книги майже не збігається).

с. 58 ...ак[адемiк] Істрiн в своїм останнiм курсi історiї старої літератури (1922) висловився так... — йдеться про працю: *Истрин В.М.* Очерк истории древнерусской литературы домосковского периода (XI–XIII вв.). — Петроград: Наука и школа, 1922. — X, 248 с. М.Грушевський наводить цитати з даної книги у власному перекладі.

с. 59 Ак[адемiк] Карський в своїй історії білоруського письменства (1922)... — йдеться про працю: *Карский Е.Ф.* Белорусы. Т. 3: Очерки словесности белорусского племени. Вып. 2: Старая западно-русская письменность. — Петроград, 1921. — VIII, 246 с. М.Грушевський сплутав рік видання: у 1922 р. вийшов 3-й випуск (“Художественная литература на родном языке”) цієї багатотомної праці.

Ив. Соколов. Отношение протестантизма к России в XVI–XVII в. — назва магістерської роботи І.І.Соколова виправлена. Під час друку статті М.Грушевського у 1925 р. була наведена помилкова назва “Отношение протестантства к России в XVI–XVII в.”.

...він посилається на Красінського і Лукашевича — йдеться про праці польських істориків В.Красінського та Ю.Лукашевича (у Соколова помилково названий Люкашевичем), якими користувався І.Соколов. Див.: *Krasinski Waleryan Skorobohaty.* Historical Sketch of the Rise, Progress and Decline of the Reformation in Poland: In 2 vol. — London, 1838–1840; *Łukaszewicz Józef.* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie. 2 t. — Poznań, 1841–1843.

с. 60 ...М.Возняк в своїй останній праці... — тут М.Грушевський цитує працю: *Возняк М.* Історія української літератури: У 3 т. — Т. II: Віки XVI–XVIII. Перша частина. — Львів: Накладом товариства “Просвіта” з друкарні НТШ, 1921. — 416 с.

...міркуваннями і спостереженнями пок[іийного] Владімірова в його студії про Скорину... — М.Грушевський згадує про роботу: *Владимиров П.В.* Доктор Франциск Скорина: его переводы, печатные издания и язык. — СПб.: Типография Императорской академии наук, 1888. — 24, 351 с.

В своїй “Історії української літератури” ([т.] II, с. 47)... — наразі М.Грушевський відсилає до власної праці. Див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. II. — К.; Львів, 1923. — С. 47–49.

...“миі Матки Божій”... — вірогідно, друкарська помилка. Мало б бути: “м[олит]-ви Матки Божій”.

с. 61 ...збірку їх текстів випустив проф. В.Розов перед самою революцією... — йдеться про працю: *Розов В.* Южнорусские грамоты. — Т. 1. — К.: Изд. отделения русского языка и словесности АН, 1917. — 176 + 75 + IX с.

...студій своїх над їх мовою не встиг опублікувати — передрук даної праці проф. В.Розова, що вийшла у 1917 р. у кількох примірниках без покажчиків, виравлень та навіть без вступної статті, за відсутності автора (Розов у 1920 р. емігрував до Югославії), був здійснений у 1928 р. заходом Постійної комісії історії української мови ВУАН під керуванням акад. А.Кримського. Робота опублікована як 63-й Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН та одночасно як 1-й випуск “Пам’яток і студій з історії української мови”. Коротку передмову українською мовою написав А.Кримський. Див.: *Розов В.* Українські грамоти. Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. — К.: З друкарні Української академії наук, 1928. — 4 с. + 176 с. + 75 с. + IX с. Детальніше про історію цієї публікації див.: *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. V: Культурні і літературні течії на Україні в XV–XVI вв. і перше відродження (1580–1610 рр.). — Кн. 1. — К.: Держвидав України, 1926. — С. 112.

с. 62 Я в своїм огляді побожних українських пісень і колядок ([т.] IV, с. 579)... — М.Грушевський посилається на свою працю: *Грушевський М.* Історія української літератури. — Т. IV: Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII–XVII. — К.: Держвидав України, 1925. — С. 579.

...т. зв. царинні обходи, свого часу опубліковані з Сяніччини Головацьким ([т.] II, с. 243)... — М.Грушевський відсилає до публікації Я.Головацьким десяти обхідних царинних пісень у тритомному виданні “Народные песни Галицкой и Угорской Руси”. Див.: *Головацкий Я.Ф.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси. — М.: Имп. Общество истории и древностей российских при Московском университете, 1878. — Ч. II: Обрядные песни. — С. 241–246.

Bobowski. Polskie pieśni katolickie... — йдеться про видання: *Bobowski M.* Polskie pieśni katolickie od najdawniejszych czasów do końca XVI wieku. — Kraków: Akademia Umiejętności, 1893. — 475 s.

В рефераті, читанім торік ... — у 1924 р. К.Квітка на засіданні Етнографічної комісії ВУАН прочитав реферат “Вплив чехословацької народної музики на українську”.

с. 63 Cod[ex] Vitoldi, с. 38 — Грушевський посилається на видання: *Prochaska A.* Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430. — Sracoviae: Acad. Literarum, 1882.

Acta Cap., Gn. II, с. 15 — М.Грушевський посилається на *Acta Capitulorum, Gniezno.*

Новіша статейка Пальмова: Исторический образ Иеронима Пражского, 1916 (в тристолітню річницю смерті) — М.Грушевський помилився з описом та датуванням (у 1916 р. минуло не 300, а 500 років від смерті Ієроніма Празького). Йдеться про роботу: *Пальмов И.С.* Исторический образ Иеронима Пражского: По поводу 500-летия со времени мученической его кончины на констанцском костре 30 мая 1416 г. [Речь в торжественном собрании членов Петроградского Славянского благотворительного общества 11 мая 1916 г.] // Христианское чтение. — Петроград, 1916. — Кн. 5–6. — С. 483–498.

Palacký. Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges, [т.] I, с. 273; Codex epistolaris saeculi, XV, т. I, с. 56 — М.Грушевський посилається на видання: *Palacký František.* Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges vom Jahre 1419 an. — Band. 1. — Prag, B.F. Tempsky, 1873. — 680 s.; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti.* — Т. 1, 1384–1492: ex antiquis libris formularum, corpore Naruszeviciano, autographis archivisticis plurimis collectus opera Augusti Sokolowski, Josephi Szujski. Pars 1, Ab anno 1384 ad annum 1444. — Kraków : Akademia Umiejętności, 1876. — LXX, 158 s.

с. 64 ...найстарша польська Біблія (т. зв. Шарошпотацький кодекс 1455 р.)... — найдавніший з відомих перекладів Старого Заповіту на польську мову був виконаний із більш раннього чеського перекладу за ініціативи Софії Гольшанської у 1453–1455 рр. Пам'ятка дістала назву “Біблія королеви Софії”, або “Шарошпотацька Біблія” (польською: “Biblia Szaroszpotacka”).

...нагадав про звісний текст (опублікований ще Костомаровим) “Пісні пісень”... — йдеться про публікацію: Костомаров Н.И. Старинный южно-русский перевод “Песни песней” с послесловиями о любви // Основа. — СПб., 1861. — Кн. 11–12. — Ноябрь–Декабрь. — С. 49–64.

Материалы и исследования в области слав[янской] филологии, с. 197–198 — йдеться про видання: Соболевский А.И. Материалы и исследования в области славянской филологии. — СПб.: Типография Императорской академии наук, 1910. — 297 с.

с. 65 Антоновича “Монографії”, т. 1, с. 263 — йдеться про видання: Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. — Т. 1. — К.: Типография Е.Я.Федорова, 1885. — 359 с.

Місія Драгоманова

Перша публікація: Україна. — 1926. — Кн. 2–3. — С. 3–28. Підпис у кінці статті: *Мих. Грушевський*. Без зазначення дати.

Стаття написана раніше 1 квітня 1926 р., коли це число часопису було здано до друку.

Машинописна копія без правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17205. — 50 арк.). На першому аркуші позначки чорнилом: у верхньому лівому кутку: Укр. 531, під цифрою 531 — цифра 461. У правому верхньому кутку позначка: 2–3 кн. Укр. 1926. Підпис на початку статті: Акад. М.Грушевський. Це, вірогідно, перший, неправлений варіант статті; надрукований був перероблений та доопрацьований варіант.

Подається за першодруком.

У 2014 р. статтю перекладено на російську мову російським істориком Андрієм Теслею. Опубліковано на електронному ресурсі з підзаголовком та вступною статтею перекладача. Див.: *Грушевский Михаил*. Миссия Драгоманова. “Украинофильство” и украинское национальное “освобождение”: версия Грушевского // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gefeter.ru/archive/12962> (дата останнього звернення 04.07.2015). — Назва з екрана.

Стаття написана з нагоди тридцятиліття смерті визначного українського діяча М.П.Драгоманова (1841–1895) та п'ятдесятиліття його виїзду на еміграцію у березні 1876 р. Вона відкриває перший великий розділ книги 2–3 часопису “Україна” за 1926 рік, що замість традиційної назви “Розвідки й замітки” має заголовок “Памяти Михайла Петровича Драгоманова”. Крім статті М.Грушевського, були опубліковані студії: *Житецький І.* Останній виїзд М.П.Драгоманова за кордон (с. 26–37); *Олена Пчілка*. Спогади про Михайла Драгоманова (с. 28–64); *Бужинський М.* До гімназійних літ Драгоманова (Архівні доповнення до споминів О.Пчілки) (с. 65–69); *Студинський К.* Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами (с. 70–75); *Возняк М.* Доповнення М.П.Драгоманова до його “Австро-руських споминів у відповідь рецензентові “Діла” (с. 76–89); *Міяковський В.* Звільнення Драгоманова з Київського університету (с. 90–96); *Шамрай С.* Уривок споминів Ол.Ол.Русова про М.П.Драгоманова (с. 97–99), Дві недруковані статті П.Л.Тучапського про Драгоманова: 1. Роля Драгоманова в суспільному рухові Росії й України. 2. Національні погляди Драгоманова

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулимине військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Грушевський М.С.**
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

**УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)**

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)